

MARI STENLUND

Psykoottiset harhaluulot uskonnon- ja mielipiteenvapauden haasteena

Väitetään ihmisoikeuksien kuuluvan ihmisille vain siksi, että he ovat ihmisiä. Nämä oikeudet on sidottu ihmisarvoon: niitä ei tarvitse ansaita, eikä niitä voi menettää¹. Onko kuitenkin niin, että aina ihmisoikeuksia ei voi soveltaa kaikkiin ihmisiin?

Jos uskonnon- ja mielipiteenvapautta koskevaa ihmisoikeusteoriaa tarkastellaan siitä näkökulmasta, että ihmisellä on psykoottisia harhaluuloja, ihmisoikeuksien soveltaminen käy ongelmalliseksi. Uskonnon- ja mielipiteenvapautta koskevan teorian taustaoletuksena nimittäin on, että ihmiset ovat mieleltään terveitä aikuisia. Taustaoletuksen huomaa siitä, että uskonnon- ja mielipiteenvapauden kirjaimellinen tulkinta johtaa psykoottisen ihmisen tapauksessa outoon ristiriitaan.

Ihmisoikeusteoriassa on yhtäältä esitetty, että oikeus oman mielen sisältöön eli niin sanottuun sisäiseen ajatuksenvapauteen on absoluuttinen ihmisoikeus, jota ei saa rajoittaa missään tilanteessa mistään syystä². Toisaalta ajatuksen käsite määritellään ihmisoikeusteoriassa niin lavasti, että se voi olla sisällöltään oikeastaan mitä tahansa³. Näyttää siltä, että ihmisoikeusteoriassa ei ole otettu huomioon, että myös psykoottiset harhaluulot sopivat ajatuksen käsitteen laveaan määritelmään. Psykiatrisessa diagnostiikassa harhaluulot ovat psykoottisten mielenterveydenhäiriöiden keskeinen oire. Ne määritellään ulkoisen todellisuuden virheelliseen tulkintaan perustuviksi uskomuksiksi, joista henkilö pitää kiinni, vaikka hänelle osoitettaisiin niiden erheellisyys⁴.

Uskonnon- ja mielipiteenvapautta koskevan ihmisoikeusteorian kirjaimellisen tulkinnan mukaan ihmisellä näyttäisi siis olevan absoluuttinen oikeus jopa harhaluuloihinsa⁵. Käytännössä tällaista kirjaimellisen tulkinnan mukaista johtopäätöstä ei toki tehdä. Päätelmä olisi eettisesti kyseenalainen, koska se määritteli psykoottisen ihmisen tahdosta riippumattoman hoidon ihmisoikeusrikkomukseksi etenkin, jos hoidossa käytettäisiin sellaista lääkitystä, jolla pyrittäisiin harhaluulojen lieventymiseen. Sen sijaan mielenterveyslaissa määritellään kriteerit, joiden täytyessä psykoottista ihmistä voidaan lääkittää vastoin hänen senhetkisiä toiveitaan⁶. Tahdosta riippumattomaan hoitoon turvaudutaan, koska mielenterveyslaissa mainittujen kriteerien täytyessä psykiatrisen hoidon tarpeessa olevaa ihmistä ei pidetä kompetenttina

eli täysivaltaisena ja kyvykkäänä päättämään hoidostaan. Tämän lisäksi hän on vaaraksi itselleen tai muille.

Tilanne on siis seuraava: uskonnon- ja mielipiteenvapaus kyllä julistetaan ja määritellään jokaisen ihmisen oikeudeksi, mutta näiden oikeuksien ymmärtämistapa jättää osan ihmisistä ulkopuolisiksi sivustaseuraajiksi. Näyttää siltä, että uskonnon- ja mielipiteenvapautta koskevaa teoriaa ei voi sellaisenaan soveltaa psykoottisiin ihmisiin. Herää kysymys, onko nämä oikeudet peräti ansaittava riittävällä mielenterveydellä ja kompetenssilla.

Uskonnon- ja mielipiteenvapaus kykyjä turvaamaan

Nykyinen uskonnon- ja mielipiteenvapauden ymmärtämistapa on sidottu liian kapeaan käsitykseen ihmisyydestä. Siksi näitä ihmisoikeuksia koskevaa teoriaa on kehitettävä. On löydettävä sellainen uskonnon- ja mielipiteenvapauden ymmärtämistapa, joka ottaa huomioon ihmisyyden koko kirjon. Lupaava, joskaan ei käsitteellisesti ongelmaton mahdollisuus on tarkastella uskonnon- ja mielipiteenvapautta valmiusteorian mukaan kykyjen näkökulmasta. Valmiusteorian (*capabilities approach*) kehittäjät Martha Nussbaum ja Amartya Sen ovat todenneet, että vapaan ihmisen tunnistaa hänen valmiuksistaan tehdä arvostamiaan valintoja⁷. Näin tarkasteltuna uskonnon- ja mielipiteenvapaus eivät ihmisoikeuksina turvaisi niin sanottuja ajatus- ja uskomussisältöjä (joita esimerkiksi harhaluulot voivat olla) vaan ihmisen kykyä olla ajatteleva, uskomuksia muodostava ja tunteita kokeva olento sekä laajemmin ihmisen valmiutta toteuttaa omien ajatustensa ja uskomustensa mukaisia tavoitteita.

Valmiusteorian vahvuutena on sen realistinen käsitys ihmisyydestä. Ihmisiä ei pidetä pelkästään toisistaan riippumattomina ja järkevinä yksilöinä, vaan tunnistetaan ja tunnustetaan se, että ihmiset ovat enemmän tai vähemmän toisistaan riippuvaisia ja tukea tarvitsevia olentoja, joiden kykyihin erilaiset ulkoiset ja sisäiset haasteet vaikuttavat. Riittävän lavea ihmiskäsitys liittyy

ihmisyyden ja ihmisoikeuksien piiriin myös sellaiset ihmiset, joilla on psykoottisia harhaluuloja, ja kiinnittää huomiota myös heidän kykyihinsä ajatella, uskoa ja tuntea. Valmiusteorian mukaan kaikkia ihmisiä yhdistää kaipuu valinnanvapauteen ja ihmisarvoiseen elämään.⁸

Valmiusteoriassa on kuitenkin omat käsitteelliset ongelmansa. Epäselvää on muun muassa, milloin on juridisesti puhuttava ihmisoikeusrikkomuksesta eli millaisia keskinäisiä velvollisuuksia voidaan asettaa ihmisille. Ihmiset nimittäin kaventavat toinen toistensa kyvykkyyttä monin tavoin esimerkiksi painostamalla läheisiään päätöksentekotilanteissa tai luomalla pelon tai epätoivon ilmapiiriä ilmaisemalla omia käsityksiään. Aina näitä rajoitteita ei kuitenkaan voi määrittellä suoranaisiksi ihmisoikeusrikkomuksiksi, koska puhutaan laajoista kulttuurisista ilmiöistä (esimerkiksi mielenterveyspalveluja käyttävien leimaaminen) tai inhimilliseen kanssakäymiseen kuuluvista ongelmista (esimerkiksi elämää hankaloittavat ihmissuhteet), joita tulee käsitellä ennemminkin tärkeinä eettisinä kysymyksinä kuin juridiseen oikeuspuheeseen kuuluvina. Toisaalta on mahdollista ajatella, että yhteiskunnan tulee tukea ihmisten oikeuksiksi määriteltyjä kykyjä riippumatta siitä, onko niiden kaventuminen seurausta jostakin sellaisesta ihmisoikeusrikkomuksesta, josta joku on saatettu juridiseen vastuuseen. Yhteiskunnalla voi esimerkiksi olla velvoite vähentää mielenterveyspalveluja käyttävien leimaamista, vaikka ketään ihmistä tai mitään tahoja ei varsinaisesti olisikaan tuomittu syyllisenä leimaamiseen. Koska yhteiskunnan velvollisuudet ovat valmiusteorian mukaan varsin laajat, käytännön ongelmana on, millä resursseilla ihmisoikeudet turvataan.

Myös psykoottisen ihmisen mielekkäitä oikeuksia

Ongelmistaan huolimatta valmiusteoria vaikuttaa kehityskelpoiselta. Jos uskonnon- ja mielipiteenvapaus ymmärretään kykyjä ja valmiuksia turvaaviksi oikeuksiksi, näillä ihmisoikeuksilla olisi tarjottavaa silloinkin, kun ihminen sattuu olemaan psykoottinen tai jollakin muulla tavalla ”mieleltään terveen aikuisen” kriteeriä täyttämätön yksilö. Uskonnon- ja mielipiteenvapaus olisivat omia eivätkä vain joillekin toisille kuuluvia oikeuksia. Tällöin psykoottiselle ihmiselle kuuluva uskonnon- ja mielipiteenvapaus velvoittaisi hoitohenkilökuntaa ja koko yhteiskuntaa tukemaan psykoottista ihmistä uskomiseen ja ajatteluun liittyvien kykyjensä kehittämisessä.

Uskonnon- ja mielipiteenvapaus haastaisivat pohtimaan esimerkiksi, miten psykoottisen ihmisen kykyä mielipiteenmuodostamiseen voisi tukea. Tällainen tukeminen edellyttäisi psykoottistasoisiin mielenterveydenhäiriöihin usein kuuluvan kognitiivisten kykyjen heikkenemisen ennaltaehkäisemistä paitsi sopivan lääkityksen, myös kognitiivisten harjoitusten avulla. Oleellista olisi myös käydä hoidettavan henkilön kanssa mielipidekeskustelua, jossa haastetaan häntä perusteamaan

näkemyksiään sekä etsimään tarvittaessa uutta tietoa. Myös uskonnollisiin keskustelunaiheisiin, jotka ovat nykyisellään psykiatrian saralla usein tabuja, tulisi tarttua rohkeammin. Uskonnon- ja mielipiteenvapauden täysi toteutuminen edellyttäisi myös, että ”hullun leima” ei estäisi aktiivista uskonnollista, yhteiskunnallista tai poliittista toimintaa.

Tällaisiin haasteisiin tarttuminen vaikuttaa psykoottisen ihmisen kannalta mielekkäämmältä kuin todeta nykyisen ihmisoikeusteorian pohjalta, että hänellä on oikeus harhaluuloihinsa tai että uskonnon- ja mielipiteenvapautta ihmisoikeuksina ei voida häneen soveltaa. Kun ihmisoikeusteoriaa kehitetään valmiusteorian suuntaan, uskonnon- ja mielipiteenvapaudesta tulee kaikkien ihmisten mielekkäitä oikeuksia.

Viitteet

- 1 Esim. Barilan 2012, 2, 93; Nordenfelt 2003, 103.
- 2 Esim. Ojanen & Scheinin 2011, 417; Tahzib 1996, 25–26, 87–88.
- 3 Partsch 1981, 213; Tahzib 1996, 312–313.
- 4 DSM-V, 819.
- 5 Stenlund 2013; 2014, 75–91.
- 6 Mielenterveyslaki 1990/1116, 8 §.
- 7 Esim. Nussbaum 2011; 2006; Sen 1999; 2009.
- 8 Nussbaum 2006, 88, 160.

Kirjallisuus

- Barilan, Yechiel Michael, *Human Dignity, Human Rights, and Responsibility. The New Language of Global Bioethics and Biolaw*. The MIT Press, Cambridge, Mass. 2012.
- DSM-5. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 5. p. American Psychiatric Association, Washington, D.C. 2013.
- Mielenterveyslaki 1990/1116.
- Nordenfelt, Lennart, Dignity and the Care of the Elderly. *Medicine, Health Care and Philosophy*. Vol. 6, 2003, 103–110.
- Nussbaum, Martha C, *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2011.
- Nussbaum, Martha C, *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2006.
- Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin, Uskonnon ja omantunnon vapaus (PL11§). Teoksessa *Perusoikeudet*. Oikeuden perusteokset. Toim. Pekka Hallberg ym. WSOYpro, Helsinki 2001, 413–458.
- Partsch, Karl Josef, Freedom of Conscience and Expression, and Political Freedoms. Teoksessa *The International Bill of Rights. The Covenant on civil and political rights*. Toim. Louis Henkin. Columbia University Press, New York, 1981, 209–245.
- Sen, Amartya, *The Idea of Justice*. Allen Lane, London 2009.
- Sen, Amartya, *Development as Freedom*. Anchor Books, New York 1999.
- Stenlund, Mari, *Freedom of Delusion. Interdisciplinary views concerning freedom of belief and opinion meet the individual with psychosis*. Väit. Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta 2014.
- Stenlund, Mari, Is There a Right to Hold a Delusion? Delusions as a Challenge for Human Rights Discussion. *Ethical Theory and Moral Practice*. Vol. 16, No. 4, 2013, 829–843.
- Tahzib, Bahiyyih G, *Freedom of Religion or Belief. Ensuring Effective International Legal Protection*. International Studies in Human Rights, Vol. 44. Nijhoff, The Hague 1996.